

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
TOKAT TARİHİ VE KÜLTÜRÜ
SEMPOZYUMU
25-26 EYLÜL 2014 TOKAT
BİLDİRİLER

CİLT II

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. Ali AÇIKEL
Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL
Yrd. Doç. Dr. Murat HANİLÇE
Yrd. Doç. Dr. Emel HİSARCIKLILAR

TOKAT-2015

Arşiv Belgeleri Işığında Şeyh Meknun (Bektut)/ Açıkbaş Zaviyesi ve Türbesi

-Tarihî Bir Hatanın Tashihi-

Hasan DEMİRTAŞ*

Özet

Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi olarak adlandırılan yapı Tokat-Turhal yolu üzerinde Yeşilirmak Nehri kıyısında, Yeşilirmak (Hıdırlık) Köprüsü yakınındadır. Kitabesi günümüze ulaşmamış olan söz konusu yapının inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 13. yüzyılın son çeyreğinde Mesut bin Keykavus tarafından imaret olarak inşa ettirildiği tahmin edilmektedir. Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi Tokat'ta günümüze ulaşabilen en eski yapılardan biridir. Zaviye kimliği ile Selçuklulardan Osmanlı'nın son yıllarına kadar hizmet sunan bu yapı için vakıflar tahsis edilmiştir. Söz konusu vakıflara ait arşiv belgeleri yüzyıllar boyu faal olan bu zaviyenin idare şekli, gelir kaynakları, çalışanları ve harcamaları hakkında bilgiler sunmaktadır. Sanat tarihçileri ve kısmen tarihçiler tarafından bazı çalışmalar yapılmasına rağmen, söz konusu zaviye arşiv belgeleri ışığında geçmişten günümüze bütüncül bir şekilde değerlendirilmemiştir.

Çalışmanın kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi muhtelif fonlarından elde edilen vakfiye, atama kayıtları ve muhasebe kayıtları başta olmak üzere, seyahatnameler ve inceleme eserler oluşturmaktadır. Bu çalışmada Tokat'ın en eski yapılarından biri olarak yüzyıllar boyu fonksiyonel bir şekilde ayakta kalarak yapılan ilmi çalışmalarla literatüre giren Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi hakkında tespit edilen arşiv belgeleri bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu bildiride, arşiv belgelerine dayanılarak Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi adının Şeyh Bektut (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi olarak düzeltilmesi gerekliliğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Şeyh Meknun (Bektut), Açıkbaş Mustafa Efendi, Derviş İbrahim, zaviye, türbe, Tokat.*

Giriş

Malazgirt Zaferinin ardından Emîr Dânişmend'in 1074 tarihinde fethetiyle Dânişmendli hâkimiyetine giren Tokat, yüz yıl kadar sonra, 1175'te Danişmendliler'in Selçuklular tarafından ortadan kaldırılmasıyla Selçuklu, 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı sonrası İlhanlı ve daha sonra sırasıyla 1335'te Eratnaoğulları,

* Araştırmacı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Doktora Öğrencisi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı; hasandemirtash@ hotmail.com.

1381’de Kadı Burhanettin idaresi altına girdikten sonra nihayet 1398 yılında Yıldırım Beyazıt tarafından Osmanlı idaresine girmiştir.¹ Tüm bu tarihî sürecin bir neticesi olarak Tokat’ta Danişmendli, Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Osmanlı dönemlerinden kalma pek çok eser bulunmaktadır. Nitekim son dönemlerde yapılan ve Tokat kentinin fiziksel gelişimi, anıtsal ve sivil mimarisini konu alan bilimsel bir çalışmada, Tokat şehir merkezinde 6 han, 1 arastalı bedesten, 3 medrese, 27 cami, 7 zaviye, 14 türbe, 7 hamam, 1 saat kulesi, 1 köprü ve 121 adet tescil edilmiş sivil mimari örneği bulunduğu belirtilmiştir.²

Tebliğ konumuz olan Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi adıyla bilinen yapı, Yeşilırmak’ın sol sahilinde, düz bir alan üzerinde yer almakta olup, Yeşilırmak ile Tokat-Erzincan karayolu arasındaki yeşil alan ile çevrilidir (Bkz. Resim 1; Şekil 1). 1251 yılında, Anadolu Selçukluları döneminde yapılmış olan Hıdırlık (Yeşilırmak) Köprüsü’nün 20 m. güney-batısında “L” şeklinde şekilde bir plana sahip olan yapının girişi, güney cephe ortasındaki kemerli basit kapı ile sağlanmaktadır. Girişten sonra doğu-batı yönünde konumlandırılmış kubbe ve tonozla örtülü ana mekâna girilir. Bu mekânın doğusunda tonozla örtülü ikinci bir oda yer almaktadır. Ana mekânın köşesinde bir kapı ile (“L” biçimli planı oluşturan) türbe bölümüne geçilmektedir. Türbenin doğrudan dışarıya açılan ikinci bir girişi vardır. Yapıda dikkat çekici unsurlar olarak doğu mekânındaki nişçikler ile Türbe bölümünün duvarlarını süsleyen altıgen biçimli çini görülmektedir. Türbe olarak anılan mekânda halen herhangi bir mezar yapısı/kalıntısı bulunmamaktadır. Yapı, 1980 yılı başlarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek bugünkü yapısına kavuşturulmuş (Bkz. Resim 2, 3, 4) ve Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu’nun 14.09.1984/379 sayılı kararıyla tescil edilerek korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları arasına alınmıştır.³

- 1 Tokat tarihinin genel hatları için bkz: Amasyalı Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I-II, İstanbul Dersaadet Matbaası 1327-1330; M. Tayyib Gökbilgin, “Tokat” *İslam Ansiklopedisi*, C. 12/I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 400-412; Ali Açık, “Tokat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 41, İstanbul 2012, s. 219-223.
- 2 Emine Saka Akın, *Tokat Kenti’nin Fiziksel Gelişimi, Anıtsal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirmesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2009, s. 33.
- 3 Vakıflar Genel Müdürlüğü, Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Daire Başkanlığı Arşivi, 600001008-RP001; 600001008-RP002.

Resim 1. Hıdırlık Köprüsü ve Şeyh Meknun (Açıkbaş) Türbe ve Zaviyesi

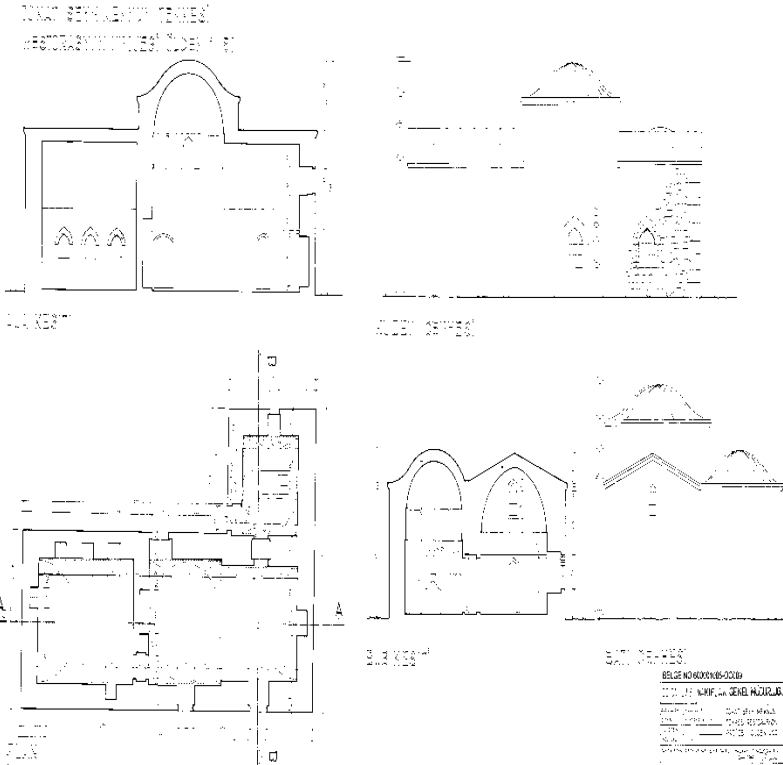
**Şekil 1. Hıdırlık Köprüsü ve Şeyh Meknun (Açıkbaş) Türbe ve Zaviyesi
(Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Daire
Başkanlığı Arşivi (SYDA)).**

**Resim 2. 1930'lu yıllar Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi
(Kaynak: Hasan Erdem Arşivi)**

Resim 3. 1980 yılı restorasyon öncesi Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi (Kaynak: VGM, SYDA)

Şekil 2. Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi restorasyon projesi (Kaynak: VGM, SYDA)

Resim 4. Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi halihazır durumu.

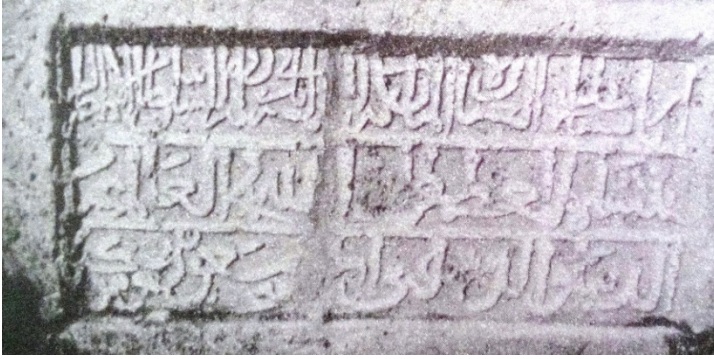
Bilimsel literatürde, Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi'nden ilk olarak, kendini Türk mimarisine adayan Fransız mimar ve arkeolog Albert Gabriel söz eder. Gabriel, Evliya Çelebi'nin Bektaşî tekkeleri arasında saydığı *Açıkbaş Tekkesi*'nden yola çıkarak yapıyı "Açıkbaş Türbesi" olarak adlandırmış ve planını çıkardığı yapının 13. yüzyılda inşa edilmiş olabileceği yönünde tahminde bulunmuştur.⁴ Yapının kitabesinin günümüze ulaşmaması nedeniyle, kim tarafından ve ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte, Tokat Müzesi'nde bulunan ve Besim Karagülle tarafından düzenlenen 1929-1937 yıllarına ait bir defterdeki kayıta belirtildiğine göre, imarethane şeklinde olan Açıkbaş Zaviyesi'nin kitabesinin de üzerinde bulunduğu cümle kapısı ile çevre duvarlarının yıkılması sonucu, kesme taşlar ve söz konusu kitabe köprünün tamiratında kullanılmıştır.⁵ Sanat Tarihçisi Fügen İlter, Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri⁶ adlı çalışmasında Hıdırlık (Yeşilirmak) Köprüsü kanat duvarı üzerinde yer alan ve günümüze ulaşmamış bu kitabenin fotoğrafını yayınlamıştır (Bkz. Resim 5).⁷

4 Albert Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, II, 1934, s. 105.

5 Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler I*, İzmir 1994, s. 34.

6 Fügen İlter, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara 1978.

7 İlter, *a.g.e.*, s. 180.

Resim 5. Hıdırlık Köprüsü kanat duvarı üzerindeki Şeyh Meknun (Açıkbaş) Türbe ve Zaviyesi kitabesi (Kaynak: İlter 1978)

Ümira bi-inşâi hâza'l-imâreti'l-mübâreketi'l ... fi eyyâmi devleti's- Sultânî'l-a'zam eş-Şehinşâhi'l-mu'azzam zı'llullâhi fi'l-'âlem gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn ... Mes'ûd bin Keykavüs.

Bu mübârek ... imâret, Allah'ın dünyadaki gölgesi, din ve dünya işlerinde kendisine başvuru Sultân-ı A'zâm, Şehinşâh-ı Mu'azzam Mesud bin Keykavüs'ün idaresi zamanında yapılması buyrulmuştur.

Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi üzerine günümüze kadar yapılmış iki müstakil çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yapıyı mimari açıdan ele alan ve M. de Carcaradec tarafından Fransızca olarak yayımlanmış olan çalışmadır.⁸ Bir diğer çalışma ise Sanat Tarihçisi Beyhan Karamağralı'nın türbe içerisinde yer alan süslemelerden (sgraffito) hareketle, yapının inşa edildiği dönem ve inanç bağları hakkında çıkarımlar yaptığı çalışmasıdır.⁹ Karamağralı, zaviye, türbe ve mescitten oluşan bir kompleks¹⁰ olarak tanımlamış olduğu bu yapı içerisindeki Şeyh Şihabüddin Sühreverdi'nin mezarı motifi ve geyik figürleri gibi süslemelerden hareketle yapının, “Alevi-Sünni akidelere uyan kimselerin toplandıkları bir yapı olduğunu ve Sühreverdiliğin bu tarihlerde geniş bir alanda yayıldığını, türbe ve zaviyenin de bu tarikata mensup kişilerce kullanıldığını” belirtmiştir.¹¹

Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi hakkında en kapsamlı değerlendirme ise Mimar Sedat Emir tarafından yapılmıştır. Emir, yapının günümüze ulaşmayan kitabesi hakkında aktarılan bilgilerden yola çıkarak, zaviyenin Sultan II. Mesud'un ikinci saltanat yılları olan 1284-1290 yılları arasında yapılmış olabileceğini belirtmiş; yapı ile ilgili ilk arşiv kaydı olarak nitelediği 1576 tarihli vakıf kaydında geçen “Zaviye-i Meknun” ifadesindeki “meknun” kelimesinin zaviye-

8 M. de Carcaradec, “Un monumentinédit à Tokat: Şeyh Meknûn Zâviyesi”, *Turcica*, IX/1 (1977), s. 111-119.

9 Beyhan Karamağralı, “Şeyh Meknun Türbesindeki Sgraffitolar”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986 Tokat*, Ankara 1987, s. 419-426.

10 Karamağralı, *a.g.e.*, s. 420.

11 Karamağralı, *a.g.e.*, s. 421.

nin bânisini gösteren özel bir isim değil, sözlük anlamıyla “saklı, gizli, örtülü” anlamlarında bir sıfat olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir.¹² Emir, Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinde varlığından bahsettiği ve Hıdırlık mevkiinde yer alan tekkelerden *Açıkbaş Tekkesi*, *Hıdırlık Tekkesi*, *Kömsek Baba Tekkesi* ve *Şeyh Bek Dûd Baba* tekkelerinin Meknun Zaviyesi’ne benzediğini, özellikle Evliya Çelebi’nin Tokat’taki ziyaretgâhlar arasında adını zikrettiği Şeyh Bek Dûd Baba tekkesinin, Tokat’ta Cisir-i Kebir yanında yer alan ve içinde türbe bulunan tek yapı olması nedeniyle Zaviye-i Meknun olabileceğini belirtmiştir.¹³ Emir, ayrıca Evliya Çelebi’nin Tokat’ta Cisir-i Kebir yanında Açıkbaş Tekkesi olarak bahsettiği Bektâşi tekkesi ile yine Cisir-i Kebir yanındaki Haydarhane Zaviyesi’nin aynı yapılar olabileceği yönünde görüş bildirmiştir.¹⁴ Tarihçi Ali Açıknel ise, XIV-XVI. yüzyıllardaki Tokat zaviyelerini konu edindiği çalışmasında,¹⁵ 1455-1574 yılları arası dönemde Şeyh Meknun Zaviyesi ile ilgili Tokat kazası tapu tahrir defterlerindeki kayıtların arşivdeki yerlerini bildirmiş ve 1576 tarihli vakıf tahrir kaydı hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.¹⁶

Diğer yandan Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi hakkında müstakil birer çalışma olmamakla birlikte, Tokat’ın tarihî ve kültürel zenginliklerini anlatan derleme çalışmalar ile tarih, sanat tarihi, mimarlık gibi bilim dallarında yapılan çalışmalar içerisinde de Şeyh Meknun Zaviye ve Türbesi hakkında bilgiler verilmiştir.¹⁷ Bu çalışmalarda bir yandan zaviye ve türbe, mimarlık ve sanat

12 Emir, *a.g.e.*, s. 35-36. Emir’in 1576’dan önce arşiv kaydı olmadığına dair tespiti yanlıştır, zira 1455-1576 tarihleri arasında üç adet tahrir kaydı daha bulunmaktadır. Diğer yandan 1576 tarihli vakıf kaydında geçtiğini belirttiği ve sıfat olarak yorumladığı “meknun” kelimesi, Emir’in görmediği daha erken tarihli tahrir kayıtlarında “Hangah-ı Meknun (Bektut)” olarak geçmekte olduğundan Emir’in bu tespitine katılmak mümkün değildir.

13 Emir, *a.g.e.*, s. 36.

14 “Açıkbaş” kelimesini, Haydarîlerin kazınmış başlarına bir gönderme olarak ele alan yazar, Kalenderilik (Haydarîlik) ve Bektâşîlik arasındaki ilişkilerden hareketle bu iki yapının aynı yapılar olabileceği tahmininde bulunmuştur. Emir’in bu tahmininde tamamen yanılmıştır, zira Tokat Haydarhâne Vakfı’nın konu edildiği 2006 yılında hazırlanan ve bol miktarda arşiv malzemesinin de kullanıldığı bir yüksek lisans tezinde Haydarhâne Zaviyesi pek çok yönüyle ele alınmış olmasına rağmen Açıkbaş Zaviyesi ile ilgili herhangi bir bağdan bahsedilmemiştir. Bkz.: Aytekin Yaroğlu, *Tokat Haydarhâne Vakfı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006.

15 Ali Açıknel, “XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Zaviyeleri”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç* (edit. Kemal Çiçek), Haarlem-Ankara 2001, s. 229-263.

16 Açıknel, *a.g.e.*, s. 260-261.

17 Fatma Üstek, *Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları: H. 984 (M. 1576) Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rum*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985; Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990; Behiye Işık Aksulu, *Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar Tokat Şehri Anıtları*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994; Hakkı Önal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 91, Ankara 1996; *Tarihi Yaşatan İl Tokat* (Yay. Haz. Hamza Gündoğdu, Ahmet Ali Bayhan, A. Murat Aktemur, Adem Çelik, Burhanettin Güneş), Tokat Valiliği Yayını, 2006; Emine Saka Akın, *Tokat Kenti’nin Fiziksel Gelişimi, Anısal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirmesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2009; Abdülhalim Durma, *Evlilyalar Şehri Tokat*, Ankara 2010; Işık Aksulu-Orhan Kuntay, *Kimlikli Kent Tokat* (Yay.Haz. Ö. Sağiroğlu, E. Aksoy, Z. Yücel), Ankara 2013; Fahri Maden, “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde Bektâşi Tekke ve Türbeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2013/68.

tarihi bakımından ayrıntılı olarak ele alınırken, diğer yandan da Meknun Zaviyesi Vakfı ile ilgili 1576 (H. 984) tarihli vakıf kaydı ile Evliya Çelebi'nin 1656 yılında Tokat'ta varlığından bahsettiği Açıkbaş Zaviyesi hakkında verdiği bilgiler üzerinden değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Kimi çalışmalarda ise Şeyh Meknun vakfına ait H. 1173 (M. 1760-61) tarihli bir atama kaydı referans gösterilerek yapının bu tarihlere kadar kullanımında olduğu ve bu tarihten sonra başka bir kayda rastlanmadığı belirtilmiştir.¹⁸

Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi hakkında yapılan çalışmalara genel olarak bakıldığında, sanat tarihi ve mimarlık alanlarında yapılan çalışmaların ağırlıkta olduğu ve daha çok yapının inşaa tarihi, planı ve inşaa tekniği gibi konuların öne çıktığı görülmektedir. Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi, tarihçiler tarafından yapılan kimi çalışmalar içerisinde konu edilse de, yapılan çalışmaların, Selçuklu döneminden günümüze kadar ulaşabilmiş bu zaviyenin adında geçen Şeyh Meknun ve Açıkbaş isimlerinin kimlere ait olduğu ortaya konulmadığı gibi, tarihsel süreç içerisindeki konumunu ortaya koymaktan çok uzak kaldığı söylenebilir.

Tarihî Bir Hatanın Tashihi: Şeyh Bektut (Açıkbaş) Zaviyesi Ve Türbesi

Çalışmamızda, Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi hakkında başta Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi muhtelif fonlarından elde edilen vakfiye, tahrir defterleri, atama ve muhasebe kayıtları gibi arşiv belgeleri tespit edilmiştir. Tebliğ konumuz olan Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi, Selçuklu döneminden yüzyıllar aşarak günümüze gelebilen bir mimari yapı olması hasebiyle acaba bir vakfiyesi var mıydı? Zira vakfiyeler, başta ait oldukları mimari yapılar ile ilgili olmak üzere pek çok tarihî ve kültürel bilgileri içeren vesikalardır. Bu çerçevede Selçuklu, Beylikler, Osmanlı dönemlerinden kalma vakıflarla ilgili vakfiye ve vakfiye yerine kaim belgelerin bulunduğu Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) Vakıf Arşiv Yönetim Sistemi (VAYS)¹⁹ üzerinden yaptığımız taramalarda Tokat'ta "Şeyh Meknun" ve "Açıkbaş" ismiyle kayıtlı bir vakfiyeye ulaşamamıştır.²⁰ Diğer yandan bu taramalar esnasında 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 20. yüzyılın başlarına kadarki tarih aralığında "Meknun Zaviyesi Vakfı" "Meknun Dede Zaviyesi" adıyla kayıtlı muhasebe kayıtları

18 *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, s. 113; *Kimlikli Kent Tokat*, s. 139. Bu bilgi yanlıştır, nitekim H. 1173 (M. 1760-61) tarihinden önce ve sonra pek çok arşiv belgesi bulunduğu tarafımızdan tespit edilmiş ve çalışmanın ilerleyen bölümlerinde gösterilmiştir.

19 VGMA haricinde, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve diğer ilgili arşiv ve kütüphanelerde bulunan vakıf belgeleri VGMA bünyesinde Vakıf Arşiv Yönetim Sistemi'nde toplanılmış ve araştırmaya açılmıştır.

20 Ali Açık ve Abdurrahman Sağır tarafından yayımlanan ve Osmanlı Dönemi Tokat kaza merkezinde kurulmuş 147 vakfiyeyi içeren kitap çalışmasında da "Şeyh Meknun" ve "Açıkbaş" adıyla anılan bir vakfiye olmadığı gibi, söz konusu kitabın vakfiye indeksinde de bu iki isme rastlanılmamıştır. Bkz. Ali Açık-Abdurrahman Sağır, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler 1. Cild*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No:17, araştırma Serisi No:8, Tokat-2005.

ile tevcih beratlarına ulaşılmıştır. “Açıkbaş” kelimesi üzerine yapılan taramalar esnasında rastladığımız 25 Rebiülâhir 1071 (28 Aralık 1660) tarihli Derviş İbrahim Vakfiyesi²¹ ihtiva ettiği bilgilerle araştırma konumuzun yönünü değiştirmiştir. Arapçasından sadeleştirilerek tercümesi yapılmış olan vakfiye kaydında, vakıf kurucusu Derviş İbrahim “Açıkbaş Mustafa Efendi Zaviyesi’nde Münzevî” olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu vakfiyenin muhtelif bölümlerinde “Bektut Zaviyesi vakfı”, “Bektut Dede Türbesi” ve “Şeyh Bektut Merkadi” gibi ifadeler geçmektedir. Yine vakfiyeden öğrendiğimize göre vakıf kurucusu Derviş İbrahim’in şeyhi ve müürşidi olduğunu öğrendiğimiz Açıkbaş Mustafa Efendi ile Şeyh Bektut’un mezarlarının birbirlerine çok yakın olduğu söz konusu vakfiyeden anlaşılmaktadır. Günümüzde Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi anılan yapı, 1660 tarihli Derviş İbrahim Vakfiyesi’nden edindiğimiz bilgilere göre, o dönemde Şeyh Bektut Zaviyesi, Bektut Dede Türbesi isimlerinin yanında, zaviyede şeyhlik yapmış olan Açıkbaş Mustafa Efendi’nin adıyla da anılmaktadır. Peki, o tarihlerde “Bektut” adıyla anılan zaviye zaman içerisinde nasıl “Meknun” ismini almıştı? Bu sorunun cevabını vermek elbette topyekûn bir arşiv taraması yapılması ve bu tarama neticesinde elde edilecek belgelerin karşılaştırmalı okumalarının yapılması ile mümkündür.

İlgili arşivlerin muhtelif fonları üzerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde, ulaşabildiğimiz en erken tarihli belge H. 859 (M. 1455) tarihli tahrir defteri kayıdır.²² Bu ilk kaydı H. 890 (M. 1485),²³ H. 937 (M. 1530)²⁴ ve H. 984 (M. 1576)²⁵ tarihli tahrir kayıtları takip etmektedir. 1455 yılına ait tahrirde, Tokat’ta bulunan hangahlar²⁶ arasında *Bektut Hangahı* da kaydedilmiştir (Bkz. Resim 5). 1485 yılı tahririnde ise Artukâbad’a bağlı Kızılca Karyesi’nin Alaüdevle Bey hassından olduğu ve mâlikane hissesi gelirlerinin Tokat’ta bulunan *Bektut Hangahı Vakfı*’na ait olduğu kaydedilmiştir (Bkz. Resim 6). 1530 tarihli tahrirde de, bir önceki tahrir kaydında olduğu gibi, Artukâbad’a bağlı Kızılca Karyesi’nin, Tokat’ta bulunan *Bektut Hangahı Vakfı*’nın malikâne gelirleri arasında kaydedildiği görülmektedir (Bkz. Resim 8). 1576 tarihli vakıf tahrir kaydında ise Tokat’ta Cısr-i Kebir yanında bulunan *Bektut Zaviyesi Vakfı* olarak kaydedilmiştir (Bkz. Resim 9).²⁷

21 *Derviş İbrahim Vakfiyesi*, VGMA, Defter 616, s. 171, sıra 86. Vakfiye 1935 yılında Tokat Evkaf Müdürlüğü tarafından an tescil ettirilmek üzere Evkaf Umum Müdürlüğü’ne gönderilmiş, vakfiye gerekli tetkiklerden sonra tescil edilmiş, bir sureti çıkarılarak Kütüğe kaydedilmiş ve tekrar mahalline (Tokat’a) gönderilmiştir.

22 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Arşivi (BOA), *Tapu Tahrir Defteri (TTd) 2*, s. 43.

23 BOA, *TTd 19*, s. 262.

24 BOA, *TTd 387*, s. 482.

25 Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, *Evkaf Defteri 583 (TKG. TTd.388)*, s. 32a.

26 Farsça kökenli bir kelime olan hangah (hanikah) tekke manasında olmakla birlikte tarikat müesseselerinin merkezi yerinde kullanılmıştır. Hanikahlara bağlı olanların büyüklerine tekke, küçüklerine ise zaviye adı verilir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul 1993, s. 730.

27 Bu tahrir kaydı, Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi hakkında yapılan çalışmaların tamamına yakınında kullanılmıştır. Bkz. Üstek, *a.g.e.*, s. 15; Şimşirgil, *a.g.e.*, s. 135-136; Emir, *a.g.e.*, s. 35; Açıklak, *a.g.e.*, s. 261; vd.

حکایات

Resim 6. 1455 tarihli Bektût Hangâhı kaydı (BOA, TTd 2, s. 43)

۱۵
بهاغاً
قریلے مانع ارنی ایلر و سولانده حاصه علماء اللہ و دیگر
مالکان و وقف مانعاه بکتوت ورتو حاکمات

Resim 7. 1485 tarihli Bektût Hangâhı Vakfı kaydı.

بکتوت
بکتوت
بکتوت

Resim 8. 1530 tarihli Bektût Hangâhı Vakfı kaydı.

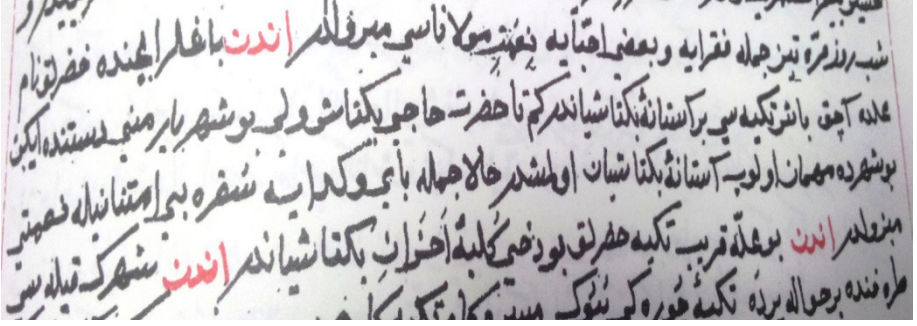
وقف
راوی
وقف
وقف

Resim 9. 1576 tarihli Bektut Zaviyesi Vakfı kaydı.

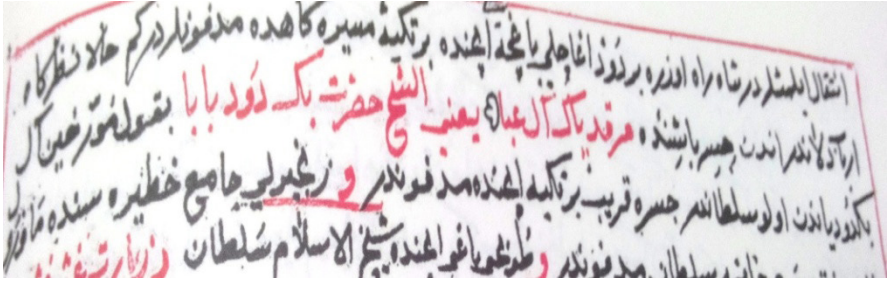
1576 tarihli son tahrir kaydından yaklaşık seksen yıl sonra 1656 yılında Tokat'a gelmiş olan Evliya Çelebi, Tokat'ta bulunan tekkeler arasında Bektaşî tekkelerinden olduğunu belirttiği Açıkbaş Tekkesi'ni de saymış ve bu tekkenin Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya geldiği ilk zamanlardan beri var olduğunu ve ziyaretçilerine bol bol yiyecek ikram ettiğini ifade etmiştir (Bkz. Resim 10).²⁸ Yine Evliya Çelebi, Tokat'ın ziyaretgâhlarını sayarken Şeyh Begdûd Baba'nın mezarından bahsetmekte ve "Cisr başında" bir tekke içinde medfûn olduğunu belirttiği bu zâtın tarihçilere göre "Begdûdiyândan ulu bir sultan" olduğunu belirtmektedir (Bkz. Resim 11).²⁹ Evliya Çelebi'nin Cisr başında bir tekke diye nitelendirdiği tekkenin, günümüzde de Hıdırlık Köprüsü yanında bulunmakta olan Açıkbaş Tekkesi olduğu muhakkaktır.

28 Evliya Çelebi, *Seyahatname* (İndeksli Tpkıbasım), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, C. 5, v. 21b; Maden, a.g.e., s. 100.

29 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.5, v. 25b.

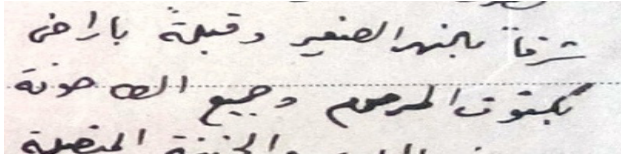

Resim 10. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 5, s. 21b.

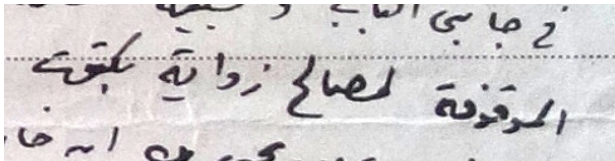

Resim 11. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 5, s. 25b.

25 Rebiülâhir 1071 (28 Aralık 1660) tarihli Derviş İbrahim Vakfiyesi³⁰ Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu bilgileri doğrulamakla birlikte, tespit etmiş olduğumuz arşiv belgeleri arasında en önemli bilgi kaynağımızı oluşturmaktadır. Söz konusu vakfiyede, vakfın kurucusu Derviş İbrahim "Açıkbaş Mustafa Efendi Zaviyesi"nde münzevî olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu vakfiyenin muhtelif bölümlerinde "Bektût Zaviyesi", "Bektût Dede Türbesi" ve "Şeyh Bektût Merkadi" gibi ifadeler geçmektedir (Bkz. resim 12, 13, 14).

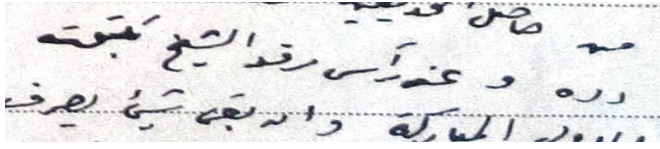

Resim 12

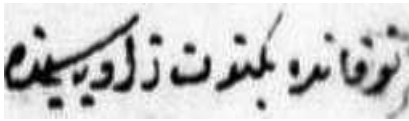
Resim 13

30 *Derviş İbrahim Vakfiyesi*, VGMA, Defter 616, s. 171, sıra 86.

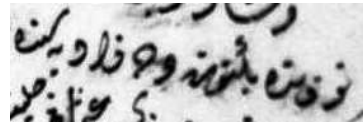

Resim 14

Diğer yandan, özellikle 1576 tarihli vakıf tahririnden anlaşıldığı üzere, zaman içerisinde gelirlerinde azalma olan ve bu nedenle bazı mali düzenlemeler yapılmak zorunda kalınan Bektût Hangahı/Zaviyesi'nin 1660 tarihli Derviş İbrahim'in kurmuş olduğu vakıf ile birlikte yeniden işlevselliğinin artırıldığını söylemek mümkündür. Derviş İbrahim vakfı ile birlikte yeni bir kurumsal kimliğe kavuşan Şeyh Bektut (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi ile ilgili olarak tespit etmiş olduğumuz görev tevcih (atama) kayıtları, özellikle 18-19. yüzyıllarda zaviyenin işleyişini takip etmemizi sağlamaktadır.³¹ Nitekim tevcih atama kayıtlarına H. 1104 (M. 1693) - H. 1234 (M. 1819) tarihleri arasında Bektut Zaviyesi/Bektût Dede Zaviyesi Vakfı (Bkz. Resim 15, 16) ile ilgili mütevellî, türbedar/türbehân, hafız ve câbilik vazifeleri ile ilgili on bir atama kaydı mevcut iken,³² Derviş İbrahim tarafından bu zaviye için kurulan vakıfta ise H. 1116 (M. 1704) - H. 1245 (M. 1829) tarihleri arasında müremmim, mütevellî, türbehân ve câbilik ile ilgili on bir atama kaydı mevcuttur.³³ Derviş İbrahim vakfı atama kayıtlarında vakıf isminin Açıkbaş İbrahim Dede ve Derviş İbrahim Dede geçmekte olduğu görülmüştür (Bkz. Resim 17, 18).³⁴

Resim 15

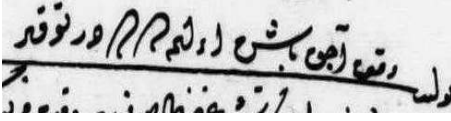
Resim 16

31 17. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar, vakıflarda görev yapanların atama kayıtlarının düzenli olarak tutulduğu Hurufat Defterleri'nden hem Bektut Zaviyesi Vakfı ve Derviş İbrahim Vakfı kayıtlarına ayrı ayrı ulaşılmıştır. Söz konusu defterlerden elde etmiş olduğumuz atama kayıtları hem Bektût Zaviyesi ile ilgili tahrir kayıtlarına hem de Derviş İbrahim Vakfı kayıtlarına uygunluğu, her iki vakfın devamlılığını göstermesi açısından önemlidir. Vakıf araştırmaları açısından önemli bir defter serisi olan Hurufat Defterleri hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Hasan Demirtaş, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufât Defterleri: Kankırı Örneği", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 37, Haziran 2012, Ankara, s. 47-92.

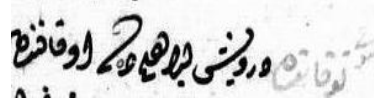
32 Atama kayıtları için bkz.: VGMA, *Defter 1128*, varak 8 (1128/8); 1094/5, 14; 1100/9; 1092/3, 20; 1096/3, 5; 568/5, 7.

33 VGMA, 1121/13; 230/244; 1083/20; 1094/3; 1158/65; 1095/2; 565/2; 568/8; 542/52, 57; 543/60.

34 Derviş İbrahim Vakfı'nda, Derviş İbrahim'in şeyhi ve mürcüdi olarak adı geçen ve yine vakfiyeden öğrendiğimize göre mezarının da zaviye yanındaki Şeyh Bektut'un mezarının yanında olan Açıkbaş Mustafa Efendi'den sonra Derviş İbrahim'in de Açıkbaş ismi ile anılması, Bektut Zaviyesi'nin halk arasında Açıkbaş Zaviyesi olarak isimlendirildiği ve günümüze kadar da böyle geldiğini göstermektedir. Diğer yandan, Açıkbaş Mustafa Efendi'den sonra muhtemelen şeyhliğe geçmiş olan Derviş İbrahim'in de "Açıkbaş" ismi ile anılmasından yola çıkılarak, "Açıkbaş" kelimesinin belirli bir inanç gurubuna ait bir simge olduğu yorumu yapılabilir. Bkz. dn. 13.

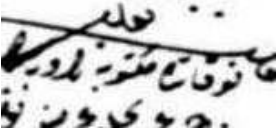

Resim 17

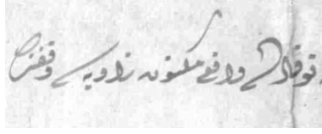

Resim 18

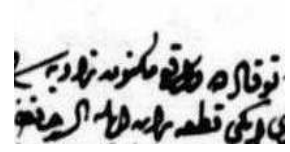
Bir başka arşiv kaynağı ise vakıf muhasebe kayıtlarıdır, bu kayıtlar özellikle Selçukludan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar varlığını devam ettirmiş bir zaviyenin, son durumu hakkında fikir edinmemizi sağlamaktadırlar. Gerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve gerekse Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nin muhtelif fonlarında yer alan bu belgelerde Bektut Zaviyesi'nin Meknûn Zaviyesi olarak kaydedildiği görülmüştür. Bu değişime gerekçe olarak herhangi bir bilgi ve belgeye ulaşamamakla birlikte, Şeyh Bektut Zaviyesi ile ilgili son atama kayıtları olan H. 1234 (M. 1819) tarihli kayıtdaki³⁵ (Bkz. Resim 19) yazının bozukluğu ve Bektût kelimesindeki (ب) harfinin noktasız yazılmaya başlanmış olmasının zaman içerisinde bu harfin (م) harfine dönüşmesi ile açıklanabilir. H. 1253 (M. 1837)³⁶ ve H. 1273 (M. 1857)³⁷ tarihli atama beratlarında bu değişim açıkça gözlemlenmektedir (Bkz. Resim 20, 21). Yine R. 1293 (M. 1877),³⁸ H. 1301 (M. 1883)³⁹ ve 1330 (1914/1915)⁴⁰ tarihli muhasebe kayıtlarında vakıf adının Meknun Zaviyesi olarak kaydedildiği görülmektedir.

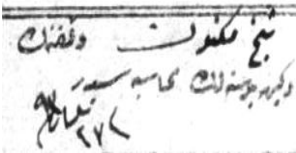
Resim 19

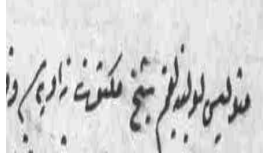
Resim 20

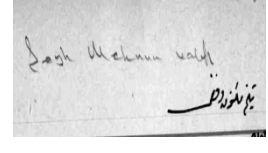
Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Sonuç

Selçukludan günümüze yüzyıllar boyu fonksiyonel olarak ayakta kalmış, daha önce yapılan çalışmalarla literatüre Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi olarak giren yapı, bu çalışmada arşiv belgelerine dayalı olarak bütüncül

35 VGMA, 568/7.

36 BOA-EV-BRT-00122-00046.

37 VGMA, 00303.00001.

38 BOA, EV.MH-01903.00290.

39 VGM.Defter-03036.00008.

40 VGM.Defter-03068.000104.

bir yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışma kapsamında 15 ve 16. yüzyıla ait tahrir defterleri; 17. Yüzyıla ait Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve 1660 tarihli Derviş İbrahim Vakfiyesi; 18 ve 19. yüzyıla ait atama kayıtları ile vakıf muhasebe kayıtları kullanılmıştır. Söz konusu yapının tahrir kayıtlarında *Bektut* olarak kaydedilmesi, özellikle 1660 tarihli vakfiyede sarıh olarak *Şeyh Bektut ve Açıkbaz Mustafa Efendi*'nin mezarlarından bahsedilmesi ve 19. Yüzyıl başlarına kadar atama kayıtlarında da *Bektut Zaviyesi* ve *Açıkbaz Zaviyesi* olarak kaydedilmesi Günümüzde Şeyh Mekkun (Açıkbaz) Zaviyesi ve Türbesi olarak bilinmekte olan yapının isminin Şeyh Bektut/Açıkbaz Zaviyesi olması gerekliliği sonucuna ulaştırmıştır. Diğer yandan özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren muhasebe kayıtlarına Bektut yerine *Mekkun* yazılması günümüzde bu isimle anılmasına sebep olmuştur.

Kaynakça

1-Arşiv Kaynakları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Derviş İbrahim Vakfiyesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter 616, s. 171, sıra 86.

VGMA, *Defter 1128*, varak 8 (1128/8); 1094/5, 14; 1100/9; 1092/3, 20; 1096/3, 5; 568/5, 7; 1121/13; 230/244; 1083/20; 1094/3; 1158/65; 1095/2; 565/2; 568/8; 542/52, 57; 543/60.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Arşivi (BOA), *Tapu Tahrir Defteri (TTd) 2*, s. 43; *TTd19*, s. 262; *TTd387*, s. 482;

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, *Evkaf Defteri 583 (TKG. TTd.388)*, s. 32a.

2- Araştırma ve İnceleme Eserler

AÇIKEL, Ali, "Tokat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 41, İstanbul 2012, s. 219-223.

AÇIKEL, Ali-Abdurrahman Sağırlı, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler I. Cild*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No:17, araştırma Serisi No:8, Tokat-2005.

AÇIKEL, Ali, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Zaviyeleri", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç* (edit., Kemal Çiçek), Haarlem-Ankara 2001, s. 229-263

AKIN, Emine Saka, *Tokat Kenti'nin Fiziksel Gelişimi, Anıtsal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirmesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2009.

AKSULU, Behiye Işık, *Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar Tokat Şehri Anıtları*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.

AKSULU, Işık -Orhan Kuntay, *Kimlikli Kent Tokat* (Yay. Haz. Ö.Sağiroğlu, E. Aksoy, Z. Yücel), Ankara 2013.

HÜSEYİN HÜSAMEDDİN (Amasyalı Abdizâde), *Amasya Tarihi*, C. I-II, İstanbul Dersaadet Matbaası 1327-1330.

- CARCARADEC M., “Un monumentinédit à Tokat: Şeyh MecnûnZâviyesi”, *Turcica*, IX/1 (1977), s. 111-119.
- DEMİRTAŞ, Hasan, “Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufât Defterleri: Kankırı Örneği”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 37, Haziran 2012, Ankara, s. 47-92.
- DURMA, Abdülhalim, *Evlialar Şehri Tokat*, Ankara 2010; Işık Aksulu-Orhan Kuntay, *Kimlikli Kent Tokat* (Yay.Haz. Ö.Sağıroğlu, E. Aksoy, Z. Yücel), Ankara 2013.
- EMİR, Sedat, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler I*, İzmir 1994.
- ERDEM, Hasan, Hıdırlık Köprüsü Şeyh Mecnun Turbesi Yeşilirmak Tokat 1930, [https://www.flickr.com/photos/86263262@N03/8032062619/\(10.09.2014\)](https://www.flickr.com/photos/86263262@N03/8032062619/(10.09.2014)).
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname* (İndeksli Tıpkıbasım), C. 5, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- GABRIEL Albert, *Monuments Turcs d'Anatolie*, I-II, Paris, 1934.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Tokat” *İslam Ansiklopedisi*, C. 12/I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 400-412.
- İLTER, Fügen, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara 1978.
- KARAMAĞRALI, Beyhan, “Şeyh Mecnun Türbesindeki Sığraffitolar”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986 Tokat*, Ankara 1987, s. 419-426.
- MADEN, Fahri, “Evlia Çelebi'nin Seyahatnâmesinde Bektaşî Tekke ve Türbeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2013/68
- ÖNAL, Hakkı, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 91, Ankara 1996.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul 1993
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990.
- Tarihi Yaşatan İl Tokat* (Yay. Haz. Hamza Gündoğdu, Ahmet Ali Bayhan, A. Murat Aktemur, Adem Çelik, Burhanettin Güneş), Tokat Valiliği Yayını, 2006.
- ÜSTEK, Fatma, *Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları: H. 984 (M. 1576) Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rum*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985.
- YAROĞLU, Aytekin, *Tokat Haydarhâne Vakfı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006.